

Yazar: Erdal Gezik

Zahir & Batın (Dersim Alevi Geleneği)

Yayın Tarihi: **15 Nisan 2026**

Özet

Bu madde, Dersim Aleviliği (Raa Haqi) kozmolojisini Zahir - Na Dina (Neq Dina/Wa Dünya - bu dünya) ile Batın - A Dina (Heq Dina/Axiret/A Dina/Haq Dina - öteki dünya) arasındaki ilişkiler üzerinden ele almaktadır. Raa Haqi inancında varlık, zaman ve ahlak anlayışı iki ayrı ve kopuk âlem olarak değil, sır perdesiyle ayrılmış fakat sürekli etkileşim hâlinde olan katmanlı bir kozmik düzen olarak kavranmaktadır. İnsanın dünyadaki konumu ve öteki dünyayla ilişkisi, fêl u amal (eylem ve niyet) bütünlüğü temelinde değerlendirilmektedir. Cennet ve cehennem bu dünyada yaşanan etik pratiklerle ilişkilendirilmekte; ruhun A Dina'daki muhakemesi, dünyaya geri dönüş biçimini belirleyen geçici bir aşama olarak anlaşılmaktadır. Batın/Botın, Haq ile insan arasında aracılık eden temel alan olup evliyaların, kutsal varlıkların ve ermişlerin mekânı olarak tanımlanmaktadır. Ziyaretler (jiareler), niyazlar, kurbanlar, rüyalar ve kivrilik gibi pratikler, insanın Batın üzerinden Haq'a yönelişinin somut ifadeleri olarak inanç sisteminde merkezi bir yer tutmaktadır. Bu çerçevede madde, Raa Haqi kozmolojisinin yalnızca metafizik bir inanç alanı değil, gündelik yaşamı, ahlaki sorumluluğu ve toplumsal ilişkileri düzenleyen bütüncül bir dünya tasavvuru sunduğunu ortaya koymaktadır.

Na Dina / Wa Dünya [1]

Na Dina ya da *Wa Dünya*, insanın yaşamını sürdürmesi için Haq tarafından yaratılan ve insanın hizmetine sunulan dünyayı ifade etmektedir. Bu dünya, insan ile *milaketler* (melekeler) arasında paylaştırılmıştır; gündüz insana, gece ise melekeler âlemine aittir. İnsan ile melekeler arasındaki ilişki, karşılıklı geçişi engelleyen bir *sır perdesi* ile sınırlandırılmaktadır.

Na Dina, aynı zamanda geçici cennet ve cehennem olarak kavranmaktadır. İnsan öldükten sonra ruhun *Na Dina*'ya geri dönüşü, kişinin *fêl u amal*ine bağlıdır. İyi olan kişilerin ruhları iyi bir hâlde geri dönmekte ve kuşakların *kamilleşmesinde* rol oynamaktadır. Kötü olan kişilerin ruhlarının ise *Na Dina*'ya kedi, köpek, katır, at ya da eşek gibi hayvan donlarında dönebileceğine inanılmaktadır. Bu anlayış halk arasında sıklıkla "Cenet ki, cehem ki na dina dero" (Cennet de cehennem de bu dünyadadır)

söylemiyle ifade edilmektedir.

Fêl u Amal / Fıkr u Emel

Fêl u amal, insanın *Haq Dina*'da vereceği hesabın temel ölçütünü oluşturmaktadır. *Fêl*, insanın *Neq Dina*'da, yani bu dünyada gerçekleştirdiği tüm eylemleri ifade etmektedir; iyisiyle kötüsüyle yapılan işlerin tamamını kapsamaktadır. *Amal* ise insanın niyetini, düşündüğü ancak gerçekleştirmediği fiilleri içermektedir. Kötü bir işi düşünmek ya da tasarlayıp yapmamak, *Has Dina*'da hesap vermekten kurtulmak için yeterli görülmemektedir.

Bu bağlamda *fêl*, insanın dış dünyaya yansıyan yönünü; *amal* ise iç dünyasını temsil etmektedir. Birey çoğunlukla *fêl* üzerinden yargılanmakta, ancak bu değerlendirme yanılıcı olabilmektedir. Belirleyici olan *amaldir*. Raa Haqi inancındaki "Haq kam dero kes nezano" (Hak kimde mekân tutar bilinmez) sözü, *fêl u amal* arasındaki bu ilişkiye işaret etmektedir.

Ölen bir kişi için "Haq fêl u amal ra gore ramet ve cıdo" (Haq, fêl ve amalına göre rahmet versin) denilmektedir. "Haq fêl amale ma rast biaro" (Haq, fêl ve amalimizi birbirine denk getirsin) ve "Haq fêl u amalo xêr mado" (Haq, bize hayırlı fêl ve amal versin) gibi ifadeler yaygın dualar arasındadır. Buna karşılık "fêl u amalo şia" (fêl ve amalı kara) ya da "Haq fêl amalo to/sıma rast nivero" (Haq, fêl ve amalını denk getirmesin) şeklindeki beddualar da aynı kavramsal çerçeveye dayanmaktadır.

A Dina / Axiret

A Dina ya da *Axiret*, bir diğer adıyla *Heq Dina*, bu dünyayı tamamlayan öteki dünya olarak algılanmaktadır. *A Dina* ile bu dünya arasında bir *sır perdesi* bulunmaktadır. *A Dina*, Tanrı'nın, meleklerin, peygamberlerin ve evliyaların mekânı olarak tasavvur edilmektedir. Bu iki dünya arasında ilişki kurabilen kişiler ise ermişler ya da yardımcısı peri veya cin olan keramet sahibi dervişlerdir. Bu kişiler, sır perdesini aşarak öteki dünyadan aldıkları yardımla keramet gösterebilmekte ya da geleceğe dair bilgiler aktarabilmektedir.

A Dina üç katmandan oluşmaktadır: *xeyw* (*ğeyw*), *botın* (*batın*) ve *axiret*.

Xeyw, bu dünyaya en yakın katman olup cinlerin ve perilerin meskenidir. Bu yakınlık nedeniyle insanlarla en fazla temas kurulan katman olarak kabul edilmektedir. İnanca göre Haq, geceyi *xeyw*'de yaşayanlar, gündüzü ise bu dünyada yaşayan insanlar için yaratmıştır. Keramet sahibi kişilerin yanında mutlaka *xeyw*'den bir varlığın bulunduğu inanılmaktadır.

Botın, evliyaların ve sır sahiplerinin erişebildiği mekân olarak tanımlanmaktadır. Burada meskûn olan kutsal varlıklar insanları koruyan ve gözeten figürlerdir; Xızır, Düzgı ve Munzur bu varlıklar arasında sayılmaktadır. İnsanların *Botın* ile ilişkisi, bu varlıklara ait mekânları ziyaret etme, onlar adına niyaz dağıtma, kurban kesme ya da oruç tutma yoluyla kurulmaktadır. *Botın*'ın meskûnları genellikle rüyalar aracılığıyla insanlarla iletişim kurmaktadır. Xızır ise rüya dışında, kılık değiştirerek de insanlara ayan olabilen istisnai bir figür olarak kabul edilmektedir.

Axiret, *A Dina*'nın bu dünyaya en uzak katmanıdır ve ölen kişinin muhakemesinin yapıldığı yerdir. Ölümün üçüncü gününde ruh bedeni terk etmekte, kırkıncı güne kadar *Çeberé Axreti* (Ahiret Kapısı) olarak adlandırılan yerde beklemektedir. Kırkıncı günde ruh içeri alınmakta ve *Oli Diwan*'da mahkemesi görülmektedir. Bu mahkemede, ruhun dünyaya nasıl geri döneceğine karar verilmektedir.

Ruhun *A Dina*'ya gidişi geçici olarak anlaşılmaktadır. *A Dina*, cennet ve cehennem olarak ayrılmamakta; yalnızca kutsal varlıklar için kalıcı bir mekân olarak kabul edilmektedir. İnsan için cennet ve cehennemin bu dünya olduğu düşünülmektedir. Mahkeme sonrasında ruhun dünyaya dönüş biçimi, onun ödüllendirilmesi ya da cezalandırılması anlamını taşımaktadır.

Bu anlayış, halk dilinde çeşitli deyimlerle ifade edilmektedir. “A Dina de Haq to ra perskero” (O dünyada Hak sana sorsun) sözü yaygın bir temennidir. Ölen kişi için “şi Heq Dina” ya da “şi Heqiya xo” (Hak Dina'ya gitti, Hakkının yanına gitti) denilmektedir. Cenaze sırasında alınan rızalıkta ise “O şi Haq Dina, ma Neq Dina derime” (O Haq Dina'ya gitti, biz bu dünyada kaldık) ifadesi kullanılmaktadır.

Ayrıca bir meselenin tüm ayrıntılarıyla görüşülüp karara bağlandığını anlatmak için “şi a dina amey na dina” (o dünyaya gitti, bu dünyaya geldi) deyimini; zor durumda olan bir kişinin sonradan işlerinin düzelmesini ifade etmek için de aynı söylem kullanılmaktadır.

Sonuç: Botın/Batın'ın Raa Haqi Kozmolojisindeki Yeri

Bu madde boyunca ele alınan *Na Dina* (Neq Dina / bu dünya) ile *A Dina* (Haq Dina / öteki dünya) arasındaki ilişki, Raa Haqi inancında varoluşun kopuk alanlar üzerinden değil, süreklilik ve karşılıklı etkileşim temelinde kavrandığını göstermektedir. Bu sürekliliğin merkezinde yer alan Botın/Batın, Haq ile insan arasındaki ilişkinin kurulduğu asli aracı alan olarak belirginleşmektedir. *Botın*, *A Dina*'nın üç katmanından biri olmakla birlikte, yalnızca kozmolojik bir tasnif unsuru değil; gündelik hayatı, ahlaki yönelimi ve inanç pratiklerini doğrudan şekillendiren etkin bir varlık alanıdır.

Raa Haqi inancına göre Haq, dünyevi işleyişe ve insanlara rehberlik etme görevini

evliyalara bırakmış, bu amaçla *Botın*'ı yaratmış ve onlara tahsis etmiştir. Xızır, Düzgü ve Munzur gibi kutsal varlıklar, sahip oldukları batını bilgiyle insanları kollayan, gözeten ve yönlendiren figürler olarak bu alanın başat aktörleridir. Bu nedenle dara düşenler yardım için *Botın*'ın sakinlerine yönelmekte; dua ve beddua doğrudan onlara hitap edilerek yapılmaktadır. *Botın*'ın evliyalarının her perşembe akşamı Qelxer Dağı'nda cem tuttuklarına dair inanç ve buna eşlik eden mum yakma ve dua pratikleri, *Botın*'ın cemaat hayatındaki sürekliliğini ve canlılığını ortaya koymaktadır.

İnsan, *Dina Neq*'de yaşarken temel amacını Haq'a ulaşmak olarak tanımlamakta; bu yöneliş, doğrudan değil *Botın* üzerinden gerçekleşmektedir. *Botın*, insanın Haq'a açılan kapısı, kalp gözüyle temas kurabildiği bir mekân olarak düşünülmektedir. Bireyin *Botın*'daki kutsal varlıklardan birinin takdirini kazanması, aynı zamanda Haq'ın takdirini kazanması anlamına gelmektedir. Bu nedenle Raa Haqi'de kesilen kurbanlar, dağıtılan niyazlar ve verilen lokmalar *Botın*'ın meskûnlarına adanmakta; ziyaretler, oruçlar ve adaklar bu ilişkiyi canlı tutan temel pratikler olarak sürdürülmektedir. *Botın*'ın sakinleriyle kurulan ilişki, çoğunlukla rüyalar aracılığıyla gerçekleşmekte; istisnai bir figür olan Xızır ise rüya dışında, kılık değiştirerek de insanlara ayan olabilmektedir.

Botın, aynı zamanda bu dünya ile öteki dünya arasında bağ kurabilen kişiler için doğrudan bir destek ve müdahale alanı olarak tasavvur edilmektedir. *Botın* ile ilişkili olduğu düşünülen kişiler için kullanılan "*botın de wendo*" ifadesi, bu kişilerin batını âlemde eğitim almış, gizli bilgiye erişmiş olduklarına işaret etmektedir. Özellikle dervişlerin *Botın* ile ilişki hâlinde oldukları kabul edilmekte; bu ilişkinin cem sırasında keramet gösterme ve haber getirme biçimlerinde görünürlük kazandığına inanılmaktadır. Kutsal emanetler (*jarlar*) ve bazı aşiretlerin yerleşim alanlarını *Botın*'ın rehberliğiyle bulduklarına dair anlatılar da bu müdahil ilişki biçiminin örnekleri arasında yer almaktadır.

Son olarak, *Botın* ile bağlantılı bir diğer önemli pratik kivrerek geleneğidir. Kimi durumlarda kivrerek bağları, doğrudan *Botın*'ın temsilcileri adına kurulmakta; evliyaların ziyaret mekânları *kivre* olarak seçilerek bu mekânlar aracılığıyla ruhsal arınma, yakınlaşma ve gönül rahatlığı amaçlanmaktadır. Bu yönüyle *Botın*, Raa Haqi inancında yalnızca metafizik bir katman değil; insanın ahlaki sorumluluğunu, toplumsal ilişkilerini ve Haq ile kurduğu bağı düzenleyen bütüncül bir inanç alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonnotlar

[1] Editoryal Not: Bu madde, Erdal Gezik ve Hüseyin Çakmak'ın Raa Haqi - Riya Haqi / Dersim Aleviliği İnanç Terimleri Sözlüğü (Ankara: Kalan Yayınları, 2010) adlı

alışmasında yer alan ilgili madde temel alınarak hazırlanmış; söz konusu yayının yazarları tarafından gözden geçirilmiş ve güncellenmiş hâlidir.

Kaynakça & İleri Okumalar

Gezik, Erdal, and Hüseyin akmak. 2010. Raa Haqi – Riya Haqi / Dersim Aleviliği İnanç Terimleri Sözlüğü. Ankara: Kalan Yayınları.